

Bucureștiul, un mare sat. Despre reprezentarea orașului medieval în proiectul Bucureștiului modern

Comunicare la simpozionul internațional LEARNING FROM THE PAST: MEDIEVAL TOWNSCAPES AND MODERN CITIES IN EUROPE, Centre for Urban Culture, University of Nottingham, 2004)

(Tradusă în română de Adrian Crăciunescu și Ana Maria Zahariade)

*În capitala noastră totul trebuie luat de la capăt!*¹ Deși această afirmație a fost consemnată doar în 1860, cu ocazia dezbaterilor prilejuite de nou formată Comisie pentru asanarea și înfrumusețarea orașului, ea exprimă o stare de spirit mult mai larg răspândită printre cei însărcinați cu modernizarea Bucureștiului.

Din multe puncte de vedere era ceva adevărat: un recensământ din 1859 arăta că din cele 16.232 de clădiri existente (la o populație de 122.000 de locuitori), doar 58 erau cu trei niveluri și numai 1.327 cu două niveluri, răspândite pe mai mult de 3.000 de hectare; cea mai mare parte erau făcute din lemn sau chirpici; mare parte din terenuri erau mlăștinoase și ușor inundabile; orașului îi lipseau minimele condiții de igienă, canalizarea sau asigurarea cu apă potabilă; drumurile erau fie noroioase fie înecate de praf, după anotimp, ș.a.m.d. Un francez spiritual a lansat chiar ideea că numele de București vine de la *boue qui reste* (noroiul stătător).² Totuși, în zorii modernizării, era cel mai mare oraș al Balcanilor, după cum rezultă din diverse documente oficiale,³ iar generalul Koutouzov îl descrie ca "mai întins decât orice oraș din Rusia, cu excepția capitalei"⁴.

Morfologia acestei așezări medievale, cunoscută din 1459 sub numele de București, poate fi descrisă sintetic după cum urmează. Structura urbană majoră s-a dezvoltat la răscrucea unor importante rute comerciale urmând valea mlăștinoasă și malurile Dâmboviței, ale căror dealuri erau singurele locuri mai înalte dintr-o câmpie parțial

¹ Citatul este preluat din vasta cercetare de arhivă cuprinsă în lucrarea de doctorat, LASCU, Nicolae, *București, Legislație și dezvoltare urbană, 1931-1952*, încă nepublicată.

² STAHL, Henri, *Botezarea și rebotezarea străzilor capitalei*, în *București – Istorie și Urbanism*, București, 2002, p.66

³ YEROLIMPOS, Alexandra, *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920)*, University Studio Press, Tessaloniki, 1996, p.17

⁴ STEFANESCU, Liviu. *Teritoriul orașului București în perioada precapitalistă*, în *București*, 8/1971, p.279

cultivată, înconjurată de păduri. Cele aproximativ 42-60 de mici sate, așezate preferențial pe zonele mai înalte, s-au aglutinat în timp în jurul reședinței domnești și a citadelei de lemn și au dezvoltat treptat un sens al solidarității, în paralel cu creșterea importanței orașului. Nucleul – cu cei doi poli centralizatori ai săi, temporal/politic (reședința domnească) și religios (Mitropolia) – se găsea așezat, în mod neașteptat, într-un loc ușor inundabil al albiei inferioare a râului (“între ape”) care, cu excepția unei scurte perioade, nici nu a fost fortificat.⁵ Așa se poate explica sumar atât conturul imprecis al centrului, cât și extinderea orașului de-a lungul celor cinci drumuri comerciale, (unele mai vechi decât orașul însuși). Prin urmare, “țesutul urban major” prezintă un fel de organicitate radial-concentrică, care este mai curând rezultatul unei evoluții spontane decât al unei oarecari voințe autoritare de control al dezvoltării orașului.⁶ Cu excepția numărului impresionant de biserici (circa 300) și a hanurilor, nu pot fi identificate alte echipamente publice: nici un fel de spații publice “monumentale” altele decât piețele comerciale și maidanele (spații comunale cu un statut nu foarte clar). “Țesutul urban minor” era caracterizat de o rețea foarte încâlcită de ulițe sinuoase și cu lărgimi variabile și inconstante (mai largi către marginile orașului) precum și de parcele de forme neregulate și de mari dimensiuni, pe care clădirile erau amplasate aleatoriu, fără vreo relație ordonatoare cu strada sau cu limitele loturilor. Cu cât parcelele erau situate mai spre periferie, cu atât erau mai mari și cu un regim de ocupare mai scăzut. Logica acestei structuri urbane greu de descifrat, era desigur dependentă de forma specifică de organizare comunitară în numeroase mahalale, cu propriile lor ierarhii sociale și profesionale.⁷ Această morfologie urbană caracterizează ceea ce îndeobște numim “Bucureștiul post-bizantin” și descrie schematic un oraș balcanic, multietnic, la porțile Orientului, un oraș desigur exotic și colorat, dar lipsit de “geometrie”, între lene și agitație gălăgioasă, între strălucire opulentă și limita mizeriei.

⁵ Începând cu 1601, Sublima Poartă a interzis fortificațiile, ceea ce a influențat evident forma urbană.

⁶ The N-S axes Podul Mogosoiaiei, the present Calea Victoriei, was the only voluntarist gesture of certain grandeur.

⁷ Formă specifică de organizare, mahalaua se înscrie oarecum în logica breslelor și a parohiilor, dar fără a se suprapune perfect peste niciuna dintre acestea. A se vedea și MAJURU, Adrian, *Bucureștiul mahalalelor*, Ed. Compania, București, 2005

Ori, în mai puțin de un secol, acest Bucureștiul a crescut la cca. 70 km² și peste 600000 de locuitori⁸. A devenit o capitală modernă, cu bulevarde elegante și cu parcuri, cu rețele moderne de canalizare și aprovizionare cu apă, cu un sistem de iluminat public al străzilor pavate (chiar asfaltate), cu un sistem de trafic modern și o structură instituțională modernă. Avea pretenția să fie "micul Paris" al Balcanilor. Această transformare spectaculoasă a fost facilitată și de numeroase dezastre, cum ar fi cutremurul din 1838, inundațiile din 1839, marele incendiu din 1847 ș.a.m.d. Acesta din urmă a afectat grav 13 mahalale, circa 2000 de case, două treimi din zona centrală. Un recensământ din 1878 relevă că din 21.037 de clădiri, numai 635 erau construite dinainte de 1800 și 3.963 dinainte de 1830. S-ar putea trage cu ușurință concluzia că totul a fost literalmente luat de la capăt.

Dar nu e mai puțin adevărat că, printre orașele balcanice, Bucureștiul nu este un exemplu de radicalism urban: ștergerea vechiului oraș și înlocuirea lui cu unul nou, după model occidental, așa cum s-a întâmplat în multe cazuri (Sofia e poate cel mai bun exemplu).⁹ Bucureștiul este mai degrabă un exemplu de "transformare blândă", adică de continuă negociere pe fragmente între vechea morfologie urbană și noua formă modernă. Ceea ce nu înseamnă neapărat că transformarea orașului a fost rezultatul unei concepții urbane care pune cu adevărat preț pe moștenirea medievală post-bizantină.

În acest sens, cred că poate fi interesant de urmărit cum a fost văzută/percepută această moștenire, care a fost *reprezentarea mentală* a vechiului București, ce conotații a căpătat de-a lungul dezvoltării moderne a orașului și ce rol a jucat în acest proces. Este ceea ce își propune să surprindă această comunicare, punând în relație reprezentarea orașului vechi cu proiectul politic de modernizare (a României), căruia transformarea orașului trebuia să-i ofere o vizibilitate imediată. De aceea, reprezentarea orașului vechi nu a fost niciodată inocentă; a depins mereu de miza pusă în joc. Sensul ei ascuns era să susțină vizibilitatea dorită.

⁸ În 1930: 69/71 km²; 564.575/ 631.288 locuitori

⁹ A se vedea YEROLIMPOS, Alexandra, *op.cit.* și LASCU, Nicolae, *op.cit.*

Episodul emoțional: "Bucureștiul european"

Noua viziune urbană a fost schițată destul de timpuriu în 1831, moment în care primele regulamente urbane moderne au fost atașate primei "constituții" a Principatului valah (*Regulamentele Organice*). Documentul bilingv, primul de tipul său în zona balcanică, era menit să "înfrumusețeze Bucureștiul pentru a-l face să semene cu alte orașe europene" (a se citi "vest-europene").¹⁰ Cu acest "ideal" (desigur foarte difuz) ca substrat, oare cum putea fi percepută morfologia post-bizantină descrisă anterior?

Reprezentarea vechiului oraș capătă contur în contextul specific caracteristic debutului modernizării din întreaga arie balcanică, o arie multietnică, împărțind un trecut cultural și politic comun: societăți medievale latente, sub controlul Sublimei Porți, subdezvoltate economic și contaminate târziu și aproape concomitent de ideile Renașterii și ale Luminilor.¹¹ Procesul de modernizare erupe de îndată ce se întrevede emanciparea politică a micilor entități în care se descompune spațiul comun al Imperiului; fiecare dintre ele sunt animate de aceleași două imperative majore, interconectate: urgența acoperirii decalajului care le separa de societatea occidentală și construirea unei noi identități naționale. Primul s-a reflectat în efortul de a atinge un nivel general de dezvoltare economică, socială și culturală prin asimilarea accelerată a valorilor occidentale. În ceea ce îl privește pe al doilea, opoziția față de tot ceea ce reprezenta "trecutul otoman" (administrație, mod de viață, cultură etc.) pare a fi cea mai la îndemână strategie de definire a identității naționale. Astfel, din ambele direcții, programul ideologic cere ruptura de trecutul comun imediat.¹² Ceea ce s-a întâmplat în România urmărește această "paradigmă balcanică": dezvoltarea generală este declanșată de "ideea de modernizare", o forță cu mult mai puternică decât incipientele condiții economice și sociale ce ar fi trebuit să o

¹⁰ *Regulament pentru îmbunătățirea și paza bunei orânduiri în poliția Bucureștilor/Projet de Reglement sur l'assainissement, l'embellissement et le maintien du bon ordre dans la ville de Bucarest*, cap. Băgare de seamă/Observations.

¹¹ NEUMANN, Victor, *The Temptation of Homo Europeus, The genesis of the modern ideas in Central and Eastern Europe*, East European Monographs, Boulder, Colorado, NY, 1993

¹² Despre acest subiect, a se vedea interesanta analiză făcută de GHENCIULESCU, Ștefan, *Identitate și continuitate în dezvoltarea urbană. Două studii de caz: București și Elveția*, teză de doctorat, 2004.

susțină. Principala ei dimensiune este respingerea moștenirii orientale și asimilarea grabită și nu tocmai selectivă a modelelor occidentale; toate însemnau "modernizarea", iar modernizarea presupunea "occidentalizare" ca o condiție *sine-gua-non* a noii identități ce trebuia clădită.¹³

Din această perspectivă, reprezentarea orașului medieval – în mod evident de tip oriental – nu putea fi decât negativă. Acel București, care nu corespundea standardelor prin care percepția comună desemna generic "orașul" – adică ori burgul medieval central-european, ori ordonanța monumentală a orașului post-renascentist occidental – nu putea fi recunoscut ca oraș; el nu putea fi decât "un mare sat". Acesta îi devine *eticheta*, aproape unanim acceptată și foarte durabilă, împărtășită și de călătorii străini, deopotrivă. Acest comentariu al unui călător italian din 1786 este perfect lămuritor: "*Cu excepția unei mahalale, unde toți comercianții se adună împreună și care este construită într-o manieră germană, restul orașului are aspectul unui sat.*"¹⁴

Mai imuni decât românii față de această ideologie specifică a modernizării, unii vizitatori arată uneori mai multă simpatie: ceea ce era stânjenitor pentru localnici putea fi pentru ei un exotism atractiv. Pentru români însă, "marele sat" reprezenta metafora prăpastiei dintre ei și lumea occidentală, expresia dezamăgirii și a complexului lor de inferioritate. Din unele puncte de vedere, era o reacție emoțională, nelipsită totuși de rațiuni obiective: condiții sanitare la limita mizeriei, densitate scăzută, echipare urbană săracă etc. Pe scurt, doar o materie primă ce aștepta să fie transformată într-un "oraș european". Nimic de învățat de aici!¹⁵

¹³ A se vedea Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Meridiane, București, 1992 și GAVRIȘ, Mihaela & ZAHARIADE, Ana Maria, *The Neo-Romanian Style, Elements of Language*, în *Genius loci. National and Regional in Architecture between History and Practice*, Simetria, 2002

¹⁴ POTRA, George, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI-XIX)*, Editura Academiei Române, București, 1992

¹⁵ Mai târziu, după succesul primelor intervenții asupra orașului, imaginea de sat mare, mereu prezentă în scrierile călătorilor, este folosită pentru a evidenția caracterul urban a ceea ce este nou construit: ... *aici avem imaginea unui sat, acolo imaginea unei capitale*. Iar aceste prime realizări corespund conceptului francez de *embellissement* al secolului al XVIII-lea, unde chestiuni de ordin pragmatic și tehnic (precum canalizarea și alimentarea cu apă, pavarea străzilor, grădinile publice, prevenirea incendiilor etc.) sunt adăugate conținutului estetic inițial.

Episodul reflexiv: "Bucureștiul românesc"

Odată ce se dobândește independența politică (1877) și noul stat se mai consolidează, se produce și o schimbare în raportul dintre asimilarea valorilor occidentale și construcția identității naționale.

"Naționalul" capătă o altă proeminență, ceea ce, din punct de vedere cultural, duce la apariția unei opoziții conservatoare față de "europenizare".¹⁶ "Dimensiunea românească" (cu siguranță un concept destul de confuz) capătă astfel o nouă greutate și declanșează o căutare programatică a acelor elemente istorice capabile să susțină noul construct. Selecția lor nu este inocentă și câteodată chiar paradoxală. De exemplu, din moment ce acest nou ethos național se opune evoluției industriale occidentale și perturbării inerente a vechii ordini patriarhale, lumea rurală iese deodată la suprafață, cu dimensiuni idealizate – un fel de lume atemporală, omogenă și armonioasă. Ar fi putut duce la o reevaluare imediată a "marelui sat", dar aceasta se întâmplă într-o manieră mai degrabă oblică. Oricum, conceptul de oraș era expresia unei societăți industriale respingătoare, prea coruptă în sine pentru a merita atenție. În plus, nici caracterul său multietnic nu-l putea desemna ca loc potrivit căutării unui specific românesc.

Totuși, monumentele sale medievale (biserici și mănăstiri) aduceau mărturia unui trecut național plin de glorie; un subiect copios manipulat pentru a defini identitatea românească. Necesitatea de a etala acest trecut conduce la ideea prezervării monumentelor vechi. Deși aceasta nu a însemnat nicidecum "reabilitarea" "marelui sat", cel puțin ideea unei continuități urbane prin (aceste) fragmente a fost acceptată și a căpătat treptat o tot mai mare importanță. Acest straniu paragraf, scris de unul dintre autorii Planului de Sistematizare din 1935, este foarte relevant: *"Acest oraș, la care n-a colaborat nici voința, nici gloria, scapă cu greu de vechea lui obârșie de sat, de târg, de bâlci. ... Din orașul de praf, de lut și de umbre de odinioară, ce putea să rămână? Câteva biserici și hotarele câtorva mănăstiri. Cum se vor armoniza aceste fragile mărturii ale trecutului, cu orașul energic și poate chiar brutal de mâine? În planul director, aceste rămășițe arhaice vor prilejui decoruri umbroase, răcorite de*

¹⁶ A se vedea POPESCU, Carmen, *Le style national roumain*, Simetria, 2004 și GAVRIȘ, Mihaela & ZAHARIADE, Ana Maria, *op.cit.*

fântâni, în care trecătorii vor găsi câteva clipe de odihnă, unde privirea va fi limitată de un cadru mai intim”.¹⁷

Noul ethos se reflectă și în căutările unui stil național în arhitectură - așa numitul *neo-românesc* - stil care să fie opus importurilor străine. Acest prim moment cu reală substanță teoretică din cultura noastră arhitecturală a nuanțat vechea reprezentare, prin două direcții: pe de o parte, a provocat dezbateri fierbinți care au magnetizat și alte pături intelectuale, stârnind și interesul publicului larg;¹⁸ pe de altă parte, căutarea noului “stil” a format și alimentat o nouă sensibilitate pentru arhitectura trecutului și chiar pentru culoarea vechiului oraș.

De exemplu, Nicolae Iorga - mare istoric, influent om politic și lider de opinie - a fost un suținător remarcabil al farmecului și al valorii Bucureștiului medieval: *“Trăim într-un oraș pe care nu-l înțelegem și de aceea nu-l știm îngriji și-l îndreptăm adesea pe linii de dezvoltare care ar fi trebuit să rămână totdeauna străine, stricându-i astfel prin adausurile și prefacerile noastre de acum, acel caracter care, în ciuda multor lipse și neglijențe, îl făceau totuși simpatic odinioară străinilor care ne vizitau”. În viziunea lui, “o conștiință publică, din ce în ce mai luminată” privind moștenirea istorică ar fi putut să prevină “prefacerea orașului după toate capriciile străinilor pripășiți aici, care au stricat aspectul românesc al unor cartiere întregi și au făcut adesea din biserici niște clădiri părăsite și menite ruinei”.¹⁹*

Această ipostază a proiectului modernizator - evident mai critică, chiar dacă discutabilă pentru forma xenofobă - corespunde și maturizării gândirii urbanistice locale. Astfel, deși reprezentarea Bucureștiului rămâne “un mare sat” din multe puncte de vedere, metafora nu mai este rezultatul unei reacții de tip emoțional, ci este rezultatul unei reflecții profesionale. Neajunsurile “marelui sat” sunt evidențiate, analizate, justificate prin studii, iar dezbaterile urmăresc să găsească cele mai bune metode de a atinge “idealul” (adică o capitală de tip european), dar și să îi definească un “caracter

¹⁷ CANTACUZINO, G.M. *O capitală în Revista Fundațiilor regale*, I/12/1934, în *Izvoare și popasuri*, București, 1977, pp. 330-337

¹⁸ Dezbaterile pro și contra occidentalizării se ascute în perioada interbelică, odată cu intrarea în scena arhitecturală românească a ideilor mișcării moderne.

¹⁹ IORGA, Nicolae, *Ce au fost Bucureștii*, în Pippidi, Andrei, *București. Istorie și urbanism*, Ed. Do-minoR, Iași, 2002, pp.31-33.

românesc". Prin urmare, o anume atenție, dacă nu chiar o anume simpatie, vin să atenueze conotațiile total negative ale reprezentării anterioare a Bucureștiului medieval. Ceva putea fi învățat, totuși, din "marele sat", mai ales cu privire la modul de viață al micii burghezii și păturilor modeste.

Poziția lui Cincinat Sfințescu – adevăratul fondator al urbanismului modern în România – este remarcabilă și, într-un fel, unică. Pentru el, gândirea urbanistică trebuie să fie atât de flexibilă *"încât să se potrivească perfect, ca un mulaj, pe condițiile specifice ale locului"*. El sugerează o estetică urbană a cărei expresivitate să se sprijine pe *"peisajul natural, pe stilul arhitecturii și pe viața socială a locuitorilor"*. În conformitate cu această teorie, *"trăsăturile care puteau fi obținute prin elementele naturale, prin valoarea artistică a vechilor monumente istorice și chiar prin marile intervenții de arhitectură nu erau suficiente pentru a da Bucureștiului o reală personalitate estetică. În acest caz particular – spune el – trebuie insistat asupra ... esteticii specifice părților. Stilul urban al Bucureștiului trebuie să accentueze în primul rând soluțiile estetice cu un caracter predominant local căci ... Bucureștiul pierde culoarea sa locală care este înlocuită de 'urâtenia internațională'"*.²⁰ De aceea susține cu tărie păstrarea caracterul patriarhal al unor zone urbane de joasă înălțime, asemănătoare din unele puncte de vedere cu orașele-grădină, și mult mai potrivite stilului de viață al românilor. În final, această idee a fost coerent aplicată în "planurile directe" ale orașului din 1921 și 1935, care defineau zone cu caractere variate, combinând monumentalitatea acelei dorite capitale cu aspect occidental (centrul înalt și compact, precum și principalele artere), cu atmosfera tradițională a vechiului oraș (zonele rezidențiale de vile și cartierele de locuințe populare, cu case individuale, ieftine). Astfel, în pofida importantelor transformări, orașul modernizat putea încă aminti (cel puțin parțial) de vechiul său țesut major laolaltă cu farmecul său minor aparte.

În același timp, la cealaltă extremă, moderniștii nu se arătau deloc sensibili la vechiul farmec urban, așa cum nu erau receptivi nici la vreuna dintre vechile forme de arhitectură. Îl citez pe Marcel Iancu, obstinat și gălăgios apostol al mișcării moderne în România: ... orașul

²⁰ SFINTESCU, Cincinat. *Urbanistica generala*, Bucuresti, 1933

*nostru, capitala țării, este hotărât chemat să îmbrace un scop și o formă europeană. (...) Și ce vor paseiștii să păstreze viitorului din vechea cetate a lui Bucur? Înafară de câteva biserici și puține palate, orașul București nu are o piață, o statuie, o casă în fața căreia sentimentul de pietate să-și oprească respirația.*²¹

La rândul său, Horia Creangă, un personaj mai tăcut dar nu mai puțin radical, autor al unora dintre cele mai influente clădiri moderne din România interbelică, dă glas năzuinței spre *simplitatea și unitatea elegantă* a unei imagini urbane moderniste, care, în viziunea lui, ar fi putut să confere orașului un caracter atemporal: *"O concepție urbanistică trebuie să adopte de la început o singură arhitectură, renunțând la trecut, oricâtă valoare are el."*²² ... Noi nu avem specific în arhitectură. Sentimentul nostru patriotic nu poate suferi din această cauză. Cum vedem, alte țări l-au avut și îl părăsesc pentru o artă care satisface nevoile moderne și rămâne veche de când lumea".²³

Am să închei acest episod citându-l din nou pe Marcel Iancu:

... satul cel mare sufocat de tehnica mașinii cu aceleași drumuri întortocheate și imposibile pentru circulație și viteză, n-a înțeles să adopte forma convenită pentru a putea respira și primi o dezvoltare conformă cu știința care i-a promovat progresul. (...) Este incompatibilitate între forma sătească de ieri cu orice corective și orașul de mâine.

... în congresele de arhitecți și urbaniști internaționale s-a afirmat ... că în ce privește economia orașului, el se poate realiza numai printr-un program de locuințe înalte și aceasta în raport cu prețul terenului.

... Aud obiecțiunile?

Utopie! Ce faci cu noile construcții? Ce faci cu proprietățile ciopârțite și mii de parcele sucite? ... Ce faci cu sentimentul proprietății? ... Ce faci cu mahalalele? Ce faci cu pitorescul? Ce faci cu politica? ...

²¹ IANCU, Marcel. *Urbanism nu romantism* (Orasul 2/1934, pp. 1-4), în *Centenar Marcel Iancu 1895-1995*, Simetria, 1996

²² CREANGA, Horia. *Anarhia stilurilor si arta viitorului*, în *Către o arhitectură a Bucurestilor*, Bucuresti, pp. 23-30

²³ CREANGA, Horia. *Răspunsul domnului arhitect Horia Creangă*, în *Arta și orasul*, București, 1935, pp. 23-30

O voință și o mână de fier, cum au mai cunoscut Bucureștii, și utopia va deveni realitate”.²⁴

E greu de spus la cine se referea, însă această ultimă idee devine chiar tulburătoare după experiența perioadei comuniste.

Episodul ideologic: “Noul București”

În cele din urmă, reprezentarea predominant negativă a orașului vechi a contribuit desigur la introducerea mai ușoară a retoricii comuniste, adusă în România odată cu armatele sovietice, după cel de-al doilea război mondial. De această dată, ideea programatică a *orașului socialist* (care trebuie construit) se găsește în totală opoziție cu orașul trecutului (fie el medieval sau capitalist), atâta vreme cât acesta din urmă este produsul dezvoltării haotice a unei societăți bazate pe exploatare, exhibând scandaloase *diferențe între centru și periferie* – expresia cea mai evidentă a inechității sociale. Ca urmare, așa cum se afirma clar în documentele oficiale, forma urbană moștenită era obsoletă, o marcă a individualismului, iar sarcina arhitecților era aceea de a găsi noua formă a orașului, acordată structural cu noul stil de viață socialist, colectivist, și care să *șteargă treptat urmele vechii societăți*. Eminamente politic, scopul a fost aproape atins, nu fără ajutorul arhitecților, indiferent de orientare.

Atâta vreme cât, pentru moderniști, Bucureștiul era “un mare sat” care nu avea de ce să fie păstrat, iar pentru tradiționaliști, “marele sat” lipsit de ordine, de armonie, unitate și monumentalitate trebuia transformat, ideea de *reconstrucție socialistă* a fost văzută de mai toți ca oportunitatea mult așteptată de a se lansa într-o misiune mai îndrăznească. S-a dovedit a fi o amăgire, iar când, în anii '70, arhitecții au devenit conștienți de valoarea orașului vechi, când au început să-i vadă caracterul cu alți ochi și cu altă înțelegere, era deja prea târziu. Ceaușescu era deja “la cârmă”; declarase că în 1990 circa 90-95 % din populația Bucureștiului (cam 2.000.000 la momentul respectiv) ar fi trebuit să locuiască în blocuri de locuințe; în 1980 “marile lucrări” erau în curs pe cele 470 de hectare de oraș tradițional care se prăbușea sub buldozere. Orașul a rezistat o vreme, însă “pumnul de fier” a fost mai puternic și a reușit în cele din urmă

²⁴ Janco, M. *Utopia Bucureștilor (Către o arhitectură a Bucureștilor, 1935, pp. 7-20)*, în *Centenar Marcel Iancu 1895-1995, Simetria*, 1996

să-l transforme într-o colecție dezarticulată de fragmente de oraș și terenuri virane, mult mai puțin urbană decât "marele sat" de odinioară.

Sigur, "marele sat" nu a însemnat mai mult decât o etichetă pusă orașului vechi de un mod de a-l percepe și valoriza, o reprezentare comun acceptată de mediile cultivate (incluzându-i și pe profesioniștii edificării), în contextul unor stări de fapt, intenționalități și motivații care depășesc cunoașterea ori sensibilitatea profesională. Dar nu mă pot împiedica să mă întreb care ar fi fost "arhitectura" orașului și a proiectului său modernizator dacă reprezentarea lui ar fi fost diferită.